

írásakor arra törekedtek, hogy a közönségérdeklődés és tudományos kutatások, interpretációk között meglévő ellentmondást áthidalják, feloldják. Ezért immár csak a múltjukkal és jelenükkel folyamatosan dialogizálók és a történelmet jövőt alakító jeleniségében elemzők gyarapodó táborának közreműködését feltételezi a vizuális dokumentumokat is tartalmazó kötet.

POZSVAI Györgyi

SZÖVEGNYELVÉSZET ÉS STILISZTIKA

Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilsztika*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1988

Szabó Zoltán erdélyi kutató tanulmánykötete sokban segítheti mind az egyre inkább erősödő magyar nyelvű szövegnyelvészeti, szövegelméleti kutatást, mind a stilsztika tudományágának elméleti megalapozását, korunk tudományos elvárásainak megfelelő módszertani újragondolását s gyakorlását.

Szabó Zoltán korábbi e tárgyú tanulmányai után ez a kötet egyfajta szintézis, módszeres újragondolása a világban folyó szövegnyelvészeti és szövegelméleti, valamint stilsztikai kutatások szerinte legjelentősebbnek ítélt tapasztalatainak, tudományos eredményeinek s hipotéziseinek, azzal a hangsúlyozott célkitűzéssel, hogy a magyar nyelvű stilsztikai kutatás szövegnyelvészeti, szövegelméleti megalapozásának a szükségességére figyelmeztessen, s rámutasson azokra a konkrét elméleti és módszertani szempontokra, melyek a stilsztikai tanulmányokat interdiszciplináris kutatási tevékenységként koncipiálva az irodalmi szövegekről és az irodalmi szövegek stílusáról való tudományos hiteles gondolkodásunkat segítik, ne mondjuk, lehetővé teszik. A könyvének mintegy a felét kitevő elméleti kérdések számbavétele után Szabó Zoltán stilsztikai elemzései következnek, melyek módszerességükkel példamutatóak lehetnek.

A főleg Nyugat-Európában kiteljesedett, immár több évtizedre visszatekintő, egymástól legtöbbször elkülönülő, ám egymással kérdésfeltevéseikben sokszorosan érintkező szövegnyelvészeti és szövegelméleti kutatások bemutatásában Szabó Zoltán érthetően nem törekedhetett a teljességre, ha az egyes integrális elméletek, módszertanok belső felépítéséről van szó, jóllehet impozáns tájékozottsága bizonyára lehetővé tenné számára ezt is, ő „csupán” azt a kettős célt tűzte maga elé, hogy egyrészt, a szövegnyelvészeti és szövegelméleti kutatások tárgyterületeit bemutassa, szembesítve eközben az egymástól különböző elméleti hozzáállásokat, mintegy a kutatási területek és eredmények leltárát készítve el, másrészt, e kutatási eredményeknek a stilsztikai tanulmányok elméleti megalapozásában való konkrét lehetőségét kereste.

Célkitűzését nem értékelhetjük eléggé – akár a magyar szövegnyelvészeti, szövegelméleti kutatás, akár a magyar stilsztika jövőjére gondolunk. Ha a szövegnyelvészeti és a szövegelméleti kutatások mint önálló tudományos diszciplína létjogosultsága mellett a magyar nyelvterületen már nem is kell külön érvelni, hiszen léteznek már fontos rész-kutatások (például Békési Imre tanulmányai; nem gondolva itt Petőfi S. János tudomá-

nyos munkásságára, hiszen szövegelmélete kellőképpen még nem épült be a magyar szövegtani kutatásokba), egy ilyen tárgyias áttekintésre rendkívüli módon szükségünk volt, szüksége lehet mindenkinek, aki e tudományos diszciplínák egyikében vagy mind-egyikében előrehaladni kíván.

Szabó Zoltán áttekintését a szövegelméleti kérdéskörök komplexitása miatt itt nincs helyem ismertetni, s így néhány, egyes konkrét elméletek bemutatásához, illetve elméleti kérdésekhez kapcsolódó hiányérzetem kifejtésére sincs mód (pl. a konnexitás, a kohézió és a koherencia kifejtése és összefüggéseiknek magyarázta Petőfi S. János szövegelméletében a *Szöveggrammatika*, illetve a *Szövegkohézió* fejezetekben). Rendkívül szerencsésnek tartom azonban Szabó Zoltán megközelítési koncepcióját, mely nyilvánvalóan az ő szövegelméleti értését, felfogását tükrözi, miszerint a szövegelméletek legáltalánosabb kérdésfeltevéséből kiindulva jut el a szövegelméleti kutatások során felmerült konkrét elméleti/módszertani problémák és eredmények tárgyalásáig. „Tanáros” áttekintése kitűnő alapot nyújt egyrészt ahhoz, hogy a szövegelméleti kutatást új nyelvészeti diszciplínaként az egyetemi hallgatók megismerjék, másrészt lehetővé teszi a kutatók számára, hogy a maguk rész kutatását a szövegelmélet általános kereteibe helyezve mélyítsék el s gondolják tovább. Ehhez nyújt külön lehetőséget az általa feltüntetett gazdag szakirodalom is!

Igen fontosnak tartom áttekintésében, hogy a különböző szövegelméletek módszertani és terminológiai különbözőségeit egyneműsíteni tudja, szuverénül koncentrálvá az adott, soron levő kutatási tárgyra, illetve kutatási problémára, melyek feldolgozásában/megválaszolásában megnyilvánuló többféleséget prezentálva, értelmezve, az illető elméletek és az illető problémakörök átgondolására és továbbgondolására készíti olvasóját, nyilvánvalóvá téve, hogy a szövegelméleti kutatás minden jelentős eredménye mellett is napjainkban még alakításra, kidolgozásra váró nyílt diszciplína. Ezen korántsem az új elméletek létrehozásának a szükségességét értem, hanem azt, amire Szabó Zoltán is többször utal, nevezetesen, hogy a meghatározott elméleti premisszákból kiindulva az egyes részkérdések árnyaltabb kidolgozása legtöbbször még várat magára. Bizonyára ennek tudható be az is, hogy a viszonylag nagyszámú szövegnyelvészeti és szövegelméleti tanulmány aránylag igen kevés konkrét szövegleírást, szövegelemzést mutathat fel.

Szabó Zoltán mindeközben hangsúlyozottan keresi azokat a szövegelméletekből mérhető szempontokat, melyek a stilisztikát is megalapozhatják. Vallja, hogy a stilisztikai elemzésnek is eleget kell tennie azoknak az általános tudományelméleti premisszáknak, melyekből a szövegelméletek megalkotói kiindultak. Így biztosítania kell 1. a cél, a tárgy, a módszer és az elmélet egységét; 2. az explicit jelleget; 3. az általános érvényűséget; 4. az alkalmazhatóságot és 5. az egzaktságot. Szabó külön kitér azokra a nehézségekre, melyek az irodalmi művek sajátosságai miatt az általános érvényű elemzési módszer kialakíthatóságára vonatkoznak, valamint azokra a nehézségekre is, melyek, ezzel ellentétben, az irodalmi mű 'egyediségét' megragadni képes elemzési módszer felállíthatóságát illetik. „Alig adódik ugyanis módszertani lehetőségünk ennek az egyediségnek a megragadására, holott az elemzés végcélja épp ez kellene, hogy legyen” – írja, s jöllehet szkepszisét jogosultnak tartom, mégsem tudok vele teljes mértékben egyetérteni. Ha ugyanis a szöveg, az irodalmi mű mindig „egyedi egész”, ahogyan Petőfi S. János szövegelméletében olvassuk, akkor egy adott szöveg (egész) leírásának, elemzésének

tartalmaznia kell az 'egyediség' megragadását, felmutatását is. Közvetve ehhez kapcsolódik az esztétikai értékelhetőség kérdése. Nem osztom Szabó Zoltán véleményét, miszerint „A szövegelméletekben ugyanis semmi ilyen lehetőség nem alakult ki.” Ismét csak Petőfi S. János szövegelméletére hivatkozom, melyben az (esztétikai) értékelésnek mint az elemzés harmadik, a leírás és a magyarázás után következő fázisának igen szabatos helye van. Szabó Zoltán stilisztikai elemzéseit olvasva gyakorlati módon is felmerül ez a probléma, ugyanis elemzése végén ismételten hangsúlyozza, hogy, minthogy stilisztikai elemzése alapján nem végezheti el az esztétikai minősítést, kénytelen mások meglátásait idézni. Nem látom, miért teszi ezt, hisz amit másoktól idéz, azt a maga elemzése alapján is elmondhatta volna, s talán még határozottabban, kifejezettebben is.

Nagyon jelentős Szabó Zoltánnak az a törekvése, hogy a szövegelmélet és stilisztika, valamint a szöveg és a stílus kapcsolatait tisztázva az egyes szövegelméleti kategóriák alapján a stilisztikai elemzés kategóriáit is kialakítsa, illetve meghatározza. Így fejt ki pl. a 'szövegkohézió' fogalma alapján a 'stíluskohézió' fogalmát, a szövegtipológiai kutatók kísérőjeként pedig a „stílustipológia” lehetőségét és szükségességét.

Tanulmánya végén Szabó Zoltán 10 pontban összegezi, hogy miben segítheti a szövegnyelvészet a stilisztikát. Meglátásainak fontosságát nem hangsúlyozhatjuk eléggé, különösen, ha a magyar stilisztikai kutatás tünetszerű elhanyagoltságára, háttérbeszorultságára gondolunk. Meglátásai közül az utolsó hármat idézem:

„8. az eddig eléggé elszigetelő és atomisztikus, a részletek számbavételében kimerülő stilisztikai elemzés számára olyan elveket és technikát kínál fel, amelyek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg, sőt az elemzés egy elmélete, egy különben még csak részleges stíluselmélet is kialakítható szövegelméleti forrásokból;

9. a szöveg feletti stílus kategóriák vizsgálata, a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése számára elméleti és módszertani analógiákat, mindenekelőtt a szövegtypológia eredményeit biztosítja;

10. lehetővé teszi a stilisztika számára is az interdiszciplináris kapcsolatok kiépítését.”

Ha néhány mondatban is, de szólni kívánok Szabó Zoltán stilisztikai elemzéseiről is. A könyvben egy-egy Csokonai-, Ady- és három József Attila-vers, valamint Mikszáth és Kosztolányi egy-egy elbeszélésének és Bródy Sándor *Az ezüst kecske* című regényének stilisztikai elemzését találjuk. Amikor példamutatónak mondtam stilisztikai elemzéseit, elsősorban elemzési módszerének következetességére és egységességére gondoltam. Elemzéseik rendkívül jól áttekinthetők, s rendkívül olvashatóak is, ami semmiképpen nem baj, különösen, ha a magyar irodalom középiskolai oktatására, tanári feladataira gondolunk. Miért juthatott ez az eszembe? Azért, mert Szabó Zoltán elemzéseit teljes mértékben eleget tesznek azoknak a magyar nyelvterületen (s Kelet-Közép-Európában) beidegződött elvárásoknak, miszerint a tartalom, az eszmeiség bemutatása nélkül nincs műelemzés, a kompozicionális, a nyelvi jegyek, jellegzetességek elemzése *csak ezután* következhet, a tartalom/eszmeiség funkcionális hordozóelemeiként. Épp az egyes szövegelméletek premisszáiból kiindulva lehetne vitánk ezzel az elemzési módszerrel, ha nem tartanánk a vitát feleslegesnek, minthogy Szabó a maga elemzési eljárását elméletileg is megindokolja, s ezáltal elemzési módszerét nemcsak ellenőrizhetővé teszi, hanem elméletileg is igazolja. S ami ugyanennyire fontos, alkalmasságát is bizonyítani tudja.

Elemzéseibe az irodalmi szöveg *szervező elvének* a megállapításából indul ki, majd ennek a szervező elvnek a működését/értvényesülését elemzi 1. az elvont tartalom, 2. a megjelenítő anyag és 3. a stílus szintjén, illetve, ahogyan ő mondja, az irodalmi szöveg három rétegében, kitérve eközben az elemzett mű külső kontextusaira is, miáltal mind az elvont tartalom, mind a megjelenítő anyag mind pedig a stílus vonatkozásában általánosító megfigyeléseket is tehet.

Szabó Zoltán egy kivételével az elemzett irodalmi szövegek szervező elveként az *ellentétet* mutatja fel, s bárha elemzései teljességgel igazolják is (deduktív?) döntését, olvasójában alighanem szükségszerűen felmerül a kérdés, vajon azt jelenti-e ez, hogy az *ellentétezést* a „legfontosabb szöveg alkotási eljárásnak”, az irodalmi szövegek *általános érvényű* jellegzetességének kell tartanunk. Szabó Zoltán explicite nem állítja ezt (József Attila idézett vallomása, miszerint „csak disszonancia által lehetséges alkotás”, értesem szerint nem ezt kell hogy jelentsen), s amennyiben nem is így gondolja, úgy sajnálatosnak tartom, hogy az irodalmi szövegek megválasztásakor nem gondolt az *egymástól eltérő* szervező elveket érvényesítő szövegek elemzésének elméleti/stilisztikai jelentőségére is.

DANYI Magdolna

A SZERTELENSÉG METAFIZIKÁJA

Kornis Mihály: *A félelem dicsérete*. Próza, esszé, kritika. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989

Nemzedéki röpirat, emlékező próza, novella, konfesszió, politikai pamflet, anekdotafűzér, prózaköltemény-ciklus, nyelv- és életfilozófiai esszé, társadalombölcseleti elemzés, művészetelméleti tanulmány, körkérdésre adott válasz, filmbírálat, művészetkritikai töredék stb. – ezek azok a műfajok, amelyeket Kornis Mihály harmadik könyvének írásai képviselnek: a kötetben közölt tizennyolc szöveg majdnem ugyanennyi műfajt is jelent. A *Nemzedékemhez* című bevezető írást követően négy fejezetbe sorolt szövegek nemcsak műfajukban reprezentálnak egy-egy külön típust, hanem stílusukban is (szinte) írásonként különbözőek.

A stíluskoordináták egyik tengelyén, az esztétikai minőségek skáláján a maró gúnytól a szolid szellemességen és a tárgyilagos hangvételen át a tragikus komolysáig terjed a sor; a másik tengelyen, a szöveg megszerkesztettségének és a szavak elrendezettségének vonalán a laza, mozaikos, fragmentumjellegű kisprózától a poétikus, filozofikus kompozícióig találunk példát a kötetben.

Az írások zömére az jellemző, hogy a formaegészt nem egyetlen nézőpont, nem egyetlen poétikai-gondolat vezérfonal, illetve vezérszólam határozza meg. A kötet szépirodalmi és kritikai szövegeiben Kornis nem metonimikusan, hanem metaforikusan szerkeszt, egy asszociációs logika kapcsolja egymáshoz az (általa termetett) eredeti és a felhasznált vendégszövegeket. Többnyire ezek elegye: rövidebb-hosszabb megnyilatkozások kaleidoszkópszerű konfigurációja a mű, mely nemcsak kívülről (a műfajcsoport felől) változatos, hanem belülről (a szöveget felépítő elemek felől) is az.